

MAGNE LINDHOLM:

Språknormering i samnorsklandet

I NRK sitter to tusen mennesker hver dag og strever med manusene sine. De må løse følgende oppgave: Hvordan skal de skrive ned det de har tenkt å si, sånn at det går an å si det på en måte som faller godt i munnen, og er lett å oppfatte?

Alle diskusjoner om språknormering i NRK bør ta utgangspunkt i denne situasjonen. Norske normeringsdiskusjoner dreier seg som regel om noe annet, nemlig om formverk og bøyingsmønstre. Det er slett ikke det viktigste for den som ønsker å skrive godt språk. Det viktigste er syntaksen, altså setningsbygningen, sammen med ordvalget.

Kansellispråkinvasjonen

I praksis er det likevel en nær sammenheng mellom de bøyingsformene du bruker, og syntaksen i setningen. Dette skjer fordi formverket er en stilmarkør. Velger du bøyingsformer som ligger langt fra ditt eget naturlige talespråk, fører det til at språket sporer av. Du slutter å bruke talespråket som produktiv norm. Talespråket er alltid det rikeste og mest nyanserte. Jo mer du fjerner deg fra talespråket, jo større er faren for at du ender med et stivnet språk, normert etter en norm du ikke behersker fullt og helt. Dette problemet er størst i bokmålet. Årsaken er at det norske byråkratiet bruker bokmål. Jo mer formelt bokmålet blir, jo lettere blir det invadert av kansellispråket som herjer i offentlige sakspapirer. Dette språket ser ut til å være konstruert for å hindre kommunikasjon. Kommunikasjonshindring er en viktig språkfunksjon. I dette tilfellet er det praktisk for den byråkratiske språkbrukeren, for kansellispråket hindrer innsyn fra andre enn de som er fortrolige med koden. Det er neppe tilfeldig at det er juristene som dyrker det mest ugjennomtrengelige språket.

Kansellispråket har en del særtrekk det kan være interessant å filosofere over. Det er fullt av substantiveringer og agensskjuling. Det tegner et bilde av en frosset verden. Denne verdenen består av tilstander. Der finnes ingen bevegelse, for det er uten handlinger. Det er også uten ansvar, fordi de fleste setningene er uten aktører. Dette bør interessere både språkforskere og maktforskere. Men for den som vil ha kontakt med vanlige mennesker gjennom massemediene, er det nok å vite at en av kansellispråkets viktigste effekter er at det setter enn effektiv stopper for kommunikasjon med utenforstående. Og det er de utenforstående man snakker til.

Jeg underviser journaliststudenter, og kan forsikre om at språkinvasjon fra byråkratiske kilder er et av de største problemene de har. De som aller lettest lar seg invadere er dialektbrukere med nynorskbakgrunn, som har gått over til å bokmål. De overkompenserer, fordi de ikke tør å støtte seg til talespråket sitt når de skriver. Det ligger jo nærmest nynorsk, men nynorskinger vil de ikke være. De legger seg på

en konservativ bokmålsnorm for å bevise at de har passert språkgrensa, og resultatet er at tekstene deres blir fulle av administrativ langhalm.

Å lese høyt

Veien til et klart og greit mediespråk går ikke gjennom streng normering av skriften. Den går gjennom talesenteret i hjernen. Mitt viktigste skriveråd skaper derfor ganske mye bråk. Det er sånn:

Alle skal lese høyt hver eneste setning før de skriver den ned.

Det gjelder også de som sitter i kontorlandskapet i NRKs nyhetsavdeling. Formålet med høytlesinga er at de skal kontrollere setningsbygningen i det de gjerne vil skrive ned, med sitt eget talespråk som norm. Når en setning blir tung å uttale, må den skrives om. Dette skriverådet er eldgammelt. Det fortelles at H.C. Andersen skrev i dagboka si: Jeg er sår på tungen. Jeg har skrevet i hele dag.

Språket i radio og fjernsyn er en interessant blandingssjanger. Store deler av etermedienes språk er talt skriftspråk, eller talespråk med et mer eller mindre løst skriftforelegg. Det utformes i mer eller mindre rigid form på dataskjermen. Men møtet med publikum skjer alltid gjennom talen.

Enhver som kan litt om språk vet at det er stor forskjell på talespråk og skriftspråk. Talespråket er fullt av gjentakelser og reparasjoner som ser merkelige ut på papiret. Likevel er det talespråket som er best å høre på. Den viktigste grunnen til dette er at tale er en mye bredere kommunikasjonskanal enn skrift. Når jeg åpner munnen, hører du med en gang kjønn, alder, hvor jeg kommer fra, min sosiale bakgrunn, om jeg er redd eller pågående, og om jeg trives med situasjonen. Alt dette forstår du lenge før du oppfatter et eneste ord som kan skrives ned på papir. Hvis jeg ikke sier noe veldig interessant, er inntrykket av taleren det eneste du husker: «Han var en påståelig type fra Oslo. Men jeg husker ikke et ord av det han sa.»

Nyheter er ikke informasjon

NRKs mangeårige språkkonsulent Finn-Erik Vinje har alltid hevdet at nyhetsspråket skal være en friksjonsløs formidlingskanal for saklig informasjon. Dette standpunktet bygger på en stor misforståelse, nemlig at nyheter dreier seg om informasjonsformidling. Det er gjennomført massevis av forskning, der man har undersøkt hva publikum husker av nyhetene i radio og fjernsyn. Samtlige undersøkelser viser at publikum nesten ikke husker noe som helst av det som blir sagt. Unntaket er når det skjer noe svært dramatisk eller svært personlig: Det blir meldt at det er brutt ut krig, eller at huset de bor i skal rives. Funnene er så klare og så nedslående at ingen lenger forsker på dette. Det er ingen som gidder å betale for det. Konklusjonen er entydig: Nyhetsspråket er ingen effektiv informasjonskanal.

Da kan vi spørre hvorfor folk slår på nyhetene hver dag. Ingen vet det sikkert. Det er lansert flere teorier. En av dem er at nyhetene fungerer som en daglig sjekk av at alt er i orden. Å lytte til nyheter er som å krysse av på en sjekkliste. Hvis det ikke er noe alvorlig galt, glemmer vi raskt hva vi krysset av på lista. En annen teori

er at nyheter er eksempelhistorier som likner på skillingsviser. De drøfter moral. Det er en sterk teori, som kan forklare store deler av veksten i tabloidenes «du»- og «jöss»-journalistikk. Men samfunnets moraliseringsmekanismer er ikke tema denne gangen.

Det vi kan ta med oss fra disse undersøkelsene, er at språket i radio og fjernsyn *ikke* er et transportmiddel som skal spre informasjon med så lite friksjon som mulig. I mange sammenhenger er det kanskje friksjonen som er viktigst. Slik er det for eksempel når språket er fullt av tydelige stilmarkører i pop- og kulturprogrammer. Nyhetsspråket inneholder også en del tydelige stilmarkører. Det er et symbol i seg selv og på seg selv. Det aller viktigste det skal fortelle, er at nå fortelles det nyheter. Her kan vi låne et poeng fra Wittgenstein: Nyhetene en innsatsfaktor i et språkspill, som blant annet handler om identitet og fellesskap.

Hva er da nyhetsredaksjonen? Jo, det er den avdelinga i mediet som følger med i verden mens vi kopleter av fra verden, og legger et teppe av underholdning mellom oss og klodens elendighet. Nyhetsredaksjonen bryter av og avgir rapport om ulykene og normbruddene hver time. Dette mønsteret er aller tydeligst på fjernsyn. Der er det til og med bilder av redaksjonen bak nyhetsoppleseren, slik at vi alle skal skjønne at de følger med hele tida. For å gjøre det ekstra tydelig at det dreier seg om nyheter og ikke annen opplest tekst, har nyhetsjournalistene lagt seg til et eget tonefall, den såkalte «nyhetskadensen,» som kommer mot slutten av setningene. I tillegg legger de trykk på altfor mange ord, for å fortelle at det de sier er viktig.

De kommersielle kanalene har skjønt at informasjon ikke er særlig sentralt i nyhetene. De har fjernet det meste av informasjonen, og satser i stedet på vakre mennesker som er hyggelige på en passe tiltrekkende måte. Det var ikke spesielt overraskende da TV 2 innførte unge værdamer. Det spesielle var at de unge damene snakket dialekt. Gjennom dialekten skapte de fortrolighet med seerne.

Tyholtnormen

Enhver diskusjon om normering i NRK må ta utgangspunkt i at det bare er skriftspråket som er normert i Norge. Det eksisterer ingen politisk hjemmel for å normere talespråk her i landet. Bortsett fra ett eneste lite unntak. Dette unntaket finner vi i NRKs språkregler. Her står det at man skal følge offisiell rettskriving i nyhetene. Men det står ingen ting om hvordan det rettskrevne skal uttales, bortsett fra at det skal være tydelig, forståelig og konsekvent.

Da jeg begynte som kulturredaktør i P2 i NRK i 1988, var reglene strengere enn i dag. Nyheter skulle skrives på bokmål eller nynorsk, uten unntak. Men på Tyholt, som ligger på Snaustrinda, som er en forblåst slette ovenfor Trondheim sentrum, var ikke det så enkelt. På distriktskontoret brøt man språkreglene helt bevisst. Lytterne i Trøndelag ville nemlig ha nyheter på dialekt. Det ble regnet som et konkurransefortrinn å bryte NRKs språkregler, og siden kringkastingsmonopolet var opphevet, var det ingen som ville gi fra seg et konkurransefortrinn. På Snaustrinda var vi heller ikke omgitt av språkpolitiet fra Oslo vestkant, slik de er på Marienlyst.

Men det fantes ingen effektiv språknorm for manus på trøndersk. Derfor oppsto det en ny, uformell språknorm helt spontant nede i første etasje, der lokalsendinga holdt til. Det var en slags trøndersk stenografi, et eget Tyholtspråk for radiomanus. Denne normalen vandret snart opp i trappa til annen etasje på Tyholt, gjennom kantina og ut i P2s fløy. Derfra begynte den å bre seg på riksnettet.

I dag er reglene myket opp, og det er ikke tilfeldig at initiativet kom fra distriktsdivisjonen. Nå er det åpent for dialekter, og redaktørene har stor frihet til å tillate variasjon. Det går stort sett nokså bra. Det er to grunner til dette.

Den ene grunnen er at både bokmål og nynorsk har mange valgfrie former.

Den andre grunnen har jeg allerede nevnt: det eksisterer ikke noen offisiell uttalenorm, verken for bokmål eller nynorsk. Det går utmerket an å lese opp et nynorskmanus med palatalisering (kainn), og hvis man aksepterer apokope (gutan i stedet for gutane) er alle dialekter mellom Røros og Lyngseidet kav nynorske. Nynorsk er bare et vestlandsfenomen hvis man hevder at man må følge en vestlandsbasert uttalenorm. Men det er det ingen grunn til, og en slik norm har definitivt ingen lovhemmel.

Bokmålet har en rekke former som kalles «radikale». De burde heller kalles konservative, fordi de har røtter i gammalnorsk. Bokmål har tre kjønn, også i artikkelen, altså ei jente, jenta, ei kjerring, kjerringa. (Noe som også fører til ei regjering, regjeringa. Konsekvent skal man være.) Bokmål har a-verb som kasta og mista osv. Vel etablerte østnorske uttalereregler som tjukk l og trykk på første stavelse er både tydelige og lette å forstå. Her minner jeg om at trøndersk også er østnorsk, språklig sett.

Sosiolekt som norm

Av en eller annen grunn hører man ikke veldig mye sånn uttale i NRK. De som har innbudt meg til å snakke på dette møtet for språkkontakter har fortalt meg at den utmerkete nyhetsoppleseren Kari Bækken Larsen stadig opplever et press for å fjerne disse uttaletrekkene, som brukes i halve Norge. Jeg håper det er løse rykter. Kari Bækken Larsen holder seg godt innafor bokmålsnormen, og uttalen er konsekvent og tydelig. Hun er forbilledlig lojal mot alle NRKs språkregler.

Likevel er det mange som mener at hennes radiospråk er et normbrudd. Det kommer av at det finnes en annen type språknormering her i landet. Denne normeringa har et enkelt grunnprinsipp: Den stempler dialektformer som mindreverdige. P. A Munch slo an tonen da han beskrev a-endelsene i språket til vanlige nordmenn, som han kalte «*den laveste pøbel i de mer fordervede egne.*» Dialekthetsen har fulgt det samme mønsteret siden, og det sosiale grunnlaget for normeringa er lett å identifisere: Den stammer fra byborgerskapet.

Dermed har vi beveget oss over til *sosiolektene*, språkvarianter som er sosialt og ikke geografisk bestemt. Det er lett å finne opphavet til denne typen privat språknormering. Den ligger i et ønske om å markere sosial avstand. Det urbane overklassempråket er et symbol på den dominerende økonomiske og kulturelle posisjonen

til byborgerskapet. Det markerer sosial status ved å nedvurdere språket til bønder, arbeidere og tjenerskap. Men i dag er det ikke lenger så mange som tør å si at de rikestes språk også er det peneste. Argumentet må omskrives for å virke akseptabelt. Derfor framstiller man det som om de velståendes sosiolekt er en mer effektiv kommunikasjonsform, fordi den liksom skal være nøytral.

Denne typen talespråknormering har ikke noen som helst demokratisk hjemmel, verken i lovverket, stortingsvedtak eller i fagorganet Språkrådet. Den er et privat påfunn, og derfor bør den heller ikke ha noen plass i NRK. Problemet er at den definitivt er på plass i det norske samfunn. Derfor er den også sterkt til stede i NRK.

Samnorslandet

Hva har så dette med samnorslandet Norge å gjøre?

Stortinget har vedtatt en ny språkpolitikk, presentert i Stortingsmelding nr 35, 2007-2008. Den heter *Mål og Mening*. Meldinga sementerer et prinsippvedtak som ble gjort i 2002, da man brøt med den såkalte tilnæringslinja i språkpolitikken. Tilnæringslinja gikk ut på å smelte sammen nynorsk og bokmål over tid. Målet for tilnæringslinja var samnorsk. Det er ikke lenger målet for norsk språkpolitikk.

Den språkpolitikken som nylig er vedtatt, går ut på å konservere de skriftlige normalene ved å innskrenke valgfriheten. Det er et meget merkelig vedtak, for det betyr at statens språkpolitikk går imot hovedtendensen i norsk språkutvikling. Vi lever i en periode med dramatiske språklige endringer, og det er i talespråket de viktigste endringene skjer. Dialektene urbaniseres, standardiseres og regionaliseres i høyt tempo. De tar opp i seg ord som har vært bannlyst i nynorsk, på det mest skamløse vis. Selv ihuga nynorskinger bruker såkalte anbeholdelser, som *anbefale* og *begynne*. Nordmenn er rett og slett i ferd med å lage samnorsk.

Denne samnorsken må ikke forveksles med den skriftbaserte samnorsken fra etterkrigstida, som var et skrivebordsprodukt. Den nye norske samnorsken er et levende språk, en retning i talemålet.

Et godt eksempel på dette er Ingerid Stenvold i Dagsrevyen. Hva slags språk snakker hun? Det er en dialekt, som ligger nær nynorsk i utgangspunktet. Denne dialekten blander hun med en masse bokmålsord, som hun har fått fra skriftlige kilder. Dette er den typen moderne blandingsnorsk som setter preg på all offentlig kommunikasjon i dag.

Dagens dialektvennlige språkregler i NRK er en tilpasning til denne utviklinga. Språkreglene sier at offisiell rettskriving skal brukes, men at de ikke trenger å brukes. Ansvarer blir overlatt til den enkelte redaktør, som skal gjøre en skjønnsmessig vurdering.

Skjønn består av to deler. Den som utøver skjønn, vurderer først en situasjon. På grunnlag av vurderinga bruker skjønnsutøveren en regel som skal passe til situasjonen. Situasjoner har redaktørene erfaring i å bedømme. Men hvilke regler skal de følge?

En vanlig nyhetsredaktør har ingen språkfaglig bakgrunn. Det er grunn til å frykte at redaktørene vil gripe mer eller mindre ubevisst til den eneste normen de har hørt om, i ren uvitenhet. I valgfrihetens forvirring vil svært mange redaktører normere språket etter «dannet dagligtale», det vil si byborgerskapets sosiolekt. Dette er en dårlig løsning, både fordi den ikke har noen demokratisk legitimitet, og fordi den åpner for at språket blir invadert av stive konstruksjoner fra kansellispråket.

Bokmålets tabusoner

Den gode løsningen kan heller ikke gå ut på at at hver enkelt medarbeider skal finne opp et sett av uformelle norske rettskrivninger på ny, slik de gjorde på Tyholt på 1980-tallet. Det er både upraktisk og unødvendig. Det er mest effektivt å støtte seg til en skriftnormal man har pugget på forhånd. Men når man skal velge normal, er det viktig at man velger en variant som ligger nær talemålet til den som skriver.

La oss gå tilbake til eksempelet med Ingerid Stenvold. Hun utløste en svær diskusjon da hun fikk lov til å bruke dialekt i Dagsrevyen. Var det noen som fortalte henne at språket hennes nesten er nynorsk? Jeg regner med at hun ikke syntes målselfdialekten høres ut som nynorsk. Men hvis hun har tenkt sånn, har hun antakelig tenkt på den snevre normen som hersket på Det Norske Teatret i mange år. Men denne nynorske teaternormen er også en privat norm, helt uten demokratisk fundament. Slik er det også med den nynorske uttalenormen som dominerer i NRK. Den er utpreget vestlandsk, og diskriminerer både trøndere, nordlendinger og østlendinger.

Mye ville blitt bedre hvis flere dialektbrukere tok utgangspunkt i nynorsk. Det fine med nynorsk er at nynorsken har verbalsyntaks. Innholdet i setningen hviler på verbet, og lastes ikke over i tunge, abstrakte substantiv eller foranstilte adverbialer. Nynorsken favoriserer en muntlig setningsbygning, fordi den bruker vanlige talemålsformer. Hvis man ba de dialektbrukerne som strever med manusene sine i NRK om å gå til nynorsk-konsulenten, ville de aller fleste få et bedre språk og et lettere liv. Men da må de som jobber med språk i NRK tillate at nynorsken uttales med tydelig dialektpreg fra alle landsdeler, de må gi blaffen i samsvarsbøying, og alle må få lov til å si kjærlighet i stedet for kjærleik. Resultatet blir selvfølgelig en ny nynorsk. Det burde ikke være noe stort problem for nynorsken om den virker ny. Men nynorsken har alltid slitt med konservative målfolk, som ønsker at den nye norsken skal høres så gammel ut som overhodet mulig.

De bevisste nynorskbrukerne har som regel få problemer. De vet hva de gjør, for de har vært nødt til å forsvare språket sitt hele livet. De som har det verst, er dialektbrukere som forsøker å skrive på bokmål. De kommer til å være i flertall i overskuelig framtid. Skal vi være realistiske, kan vi derfor konkludere med at nesten alle språkproblemer i NRK ligger i bokmålet.

Det store problemet i bokmålet er at halvparten av det språket som er tillatt i bokmålsnormen er nesten forbudt i praksis. Når vi snakker bruker nesten alle

nordmenn de gode, gamle bøyingsmønstrene som kalles «radikale former» i bokmål. Men de færreste tør å skrive dem, selv om det er fullt tillatt.

Det er et kjempestort gap mellom bokmålet som språklig norm og bokmålet som sosial praksis. Bokmålsnormen inneholder kjempestore tabuiserte soner, på grunn av at den vide normen utfordrer den konservative, borgerlige språknormens rolle som sosial markør. De store forbudte sonene i bokmålet fører til at det de aller fleste taster inn på skjermen ligger langt, langt fra det språket de produserer i talesenteret inni hodet. På denne måten mister bokmålsbrukerne kontakten med den viktigste språkkontrollen de har. Språket sporer av, og fylles opp med passivkonstruksjoner, agensskjuling og substantivering. Resultatet er at publikum sovner. Hvis de da ikke skifter til en annen kanal, der man prater i vei med et fritt forhold til manus. TV 2 satser på dialekt, som kjent. Der i huset vil de framstå som nære, for de skal jo tjene penger.

Sannhetens øyeblikk

For en medarbeider i radio og fjernsyn kommer sannhetens øyeblikk når hun skal framføre det hun eller en kollega har skrevet. Da trer hun ut av skriftspråkets normerte rom, og inn i det talte språkets skapende kaos. Når du først har åpnet munnen nytter det ikke å bløffe. Du blir avslørt med en gang. Da gjelder det å være forberedt. Denne forberedelsen går lettest hvis man normerer skriftspråket etter talemålet.

Denne normeringa har to nivåer. Det nivået de fleste er oppmerksom på, er valg av bøyingsformer. Formverket er ikke særlig viktig for kommunikasjonen, men det inneholder noen av språkets sterkeste sosiale markører. Det en slags pens, som leder språkbrukeren inn på nivå nummer to, hvor vi finner stil og syntaks. Hvis man legger formverket langt fra talemålet, er faren stor for at man ender med en tung, kansellipreget syntaks. Siden så mange mediefolk jobber med å formidle stoff som er produsert i byråkratiet, ligger døra åpen for at byråkratene tar makta også over mediespråket. Dermed stopper kommunikasjonen opp. Og det var jo det som var meningen med byråkratspråket.

For de aller fleste ligger nøkkelen til et bedre mediespråk i å bruke de talemålsformene som ligger i tabusonene i bokmålet. Men for å bruke dem må man gjøre et mentalt sprang, og våge ta i bruk det moderne norske talemålet. Som altså beveger seg motsatt vei av vår nylig vedtatte statlige språkpolitikk. Det går i retning samnorsk.

Denne artikkelen er en lett utvidet variant av et innlegg av et innlegg holdt på Språkdagen i NRK 17.11.2010. Språkdagen er en samling for språkkontakter i NRK. Både Kari Bækken Larsen og Ingerid Stenvold var til stede. Stenvold opplyste i debatten etterpå at hun hadde vurdert å bruke nynorsk, men forkastet det.